

Н. С. ДЕРЖАВИН — ЕДИН ОТ ОСНОВОПОЛОЖНИЦИТЕ НА СЪВЕТСКОТО СЛАВЯНОЗНАНИЕ (КЪМ 150-ГОДИШНИНАТА ОТ НАЧАЛОТО НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА СЛАВЯНОЗНАНИЕТО В УНИВЕРСИТЕТИТЕ НА РУСИЯ И СССР)

В. Д. АНДРЕЕВ, П. А. ДМИТРИЕВ (ЛЕНИНГРАД)

В историята на славянознанието особено място заема следдоктовриятският период от неговото развитие. Той започва с трудовете на първите изтъкнати съветски учени-слависти — Н. С. Державин, В. И. Пичета, В. Д. Греков и др. Началният етап на съветското славянознание се опира органично върху традициите на родната и чуждестранната славистика. В това се пречувват обективните закони на приемствеността в движението на научната мисъл.

Огромният фактологически материал по история на националната и световната славистика, натрупан към границата на XIX—XX в., създадените в класическото славянознание на миналото методологически опит и методика на научноисторическите търсения — всичко това не е могло да не се отрази върху начинанията на родоначалниците на съветското славянознание. Но в тяхната научна и обществена дейност отчетливо се съзира и качествено различният теоретико-методологически принцип на възникналата нова славистична школа. Нейна база става марксистко-ленинското учение. Съществено важен методологически фактор е ориентацията към осмисляне и научно-обективно изтълкуване на комплекса от социално-обществени функции на славянознанието като наука, влизаща в идеологическата система от знания, призвани да помагат за построяването на социалистическото общество¹. Именно на тази основа възникват научните изследвания на съветските слависти в социологията, историята, етнографията, фолклористиката, литературознанието, езикознанието и другите области, които „свидетелстваха за определено изместване на вниманието на изследователите от древния период към най-важните явления на литературата през XIX в., към постиженията на съвременните революционни писатели“². Действително, изместването на научноизследователските интереси на учените от традиционната за руското и чуждестранното славянознание на миналото проблематика към епицентровете на общественото

¹ Ю. В. Готье. Славяноведение в России и СССР (публикация А. Е. Москаленко). — В: Из истории университетского славяноведения в СССР. М., Изд.-во Моск. ун-та, 1983, с. 158.

² В. И. Злыднев. Изучение болгарской литературы в Советском Союзе. — В: Формиране и развитие на социалистическата култура в България. С., БАН, 1976, 115—116.

културните движения на славянските народи в ново и най-ново време (XIX—началото на XX в.) характеризира типологическите тенденции не само в литературознанието, но и в другите сфери на славянознанието³.

Един от пионерите на съветската славистика е Николай Севастианович Державин (1877—1953). За научно-обществената дейност на този забележителен учен са написани статии⁴, съставена е библиография на трудовете му⁵, за него се споменава почти във всяко изследване по история на славистиката. Между впрочем още не е осъществен цялостен анализ на общественно-научната му дейност.

Известно е, че академик Н. С. Державин се е изявявал твърде разнообразно — във фолклористиката, етнографията, историята, езикознанието, литературознанието и редица други области на знанията за славянските народи. Значителна част от неговия живот и дейност са неотделими от формирането и развитието на славянознанието в Ленинград. На нас, авторите на настоящата статия, споменът за Н. С. Державин е особено скъп: той е бил приват-доцент* (1912—1917), а след това — професор (от 1917) в Петербургския университет, първи съветски ректор на Ленинградския (Петроградския) университет (1922—1925), ръководител на факултета по език и литература (1925—1928), завеждащ катедрата по славянска филология (1928—1948) и катедрата по славянски литератури (1948—1953). Ние имаме щастието да се учим и да започнем своята педагогическа и научна работа в Ленинградския университет при Н. С. Державин, под крилото на неговите проникателни идеи, в непосредствено общуване с него през последните години от живота му.

³ Вж. по-специално в кн.: Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материали конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. М., Наука, 1983.

⁴ Вж. например: П. Н. Берков. Академик Николай Севастьянович Державин (К 70-летию со дня рождения и 50-летию научной деятельности). — Вестн. Ленингр. ун-та, 1947, № 12; Чествование академика Н. С. Державина. — Вестн. АН СССР, 1948, № 4; С. Б. Бернштейн. Академик Н. С. Державин (К 70-летию со дня рождения). — Доклады и сообщения филологического факультета МГУ, 1948, вып. 6; К. А. Копержинский, Э. А. Якубинская-Лемберг, А. В. Разумовская, С. С. Советов, В. М. Тимофеев. Лауреат Сталинской премии 1948 г. академик Н. С. Державин. — Вестн. Ленингр. ун-та, 1948, № 7; В. Т. Дитякин. Исследования по славяноведению. — Славяне, 1947, № 7; Он же. Лауреат Сталинской премии академик Н. С. Державин. — Доклады и сообщения филологического факультета МГУ, 1949, вып. 8; Н. С. Державин. Некролог. — Вестн. АН СССР, 1953, № 2; С. С. Советов. Академик Н. С. Державин. Некролог. — Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. обществ. наук, 1953, № 3, вып. 1; Николай Севастьянович Державин. Некролог. — Славяне, 1953, № 4; Николай Севастьянович Державин. Некролог. — Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1953, № 11; В. С. Петренко. Витатий ученый (до 90-рочия з дня наращения Н. С. Державина). — Украинский историчный журнал, 1967, № 12; В. И. Злыднев. Празднование 100-летней годовщины со дня рождения академика Н. С. Державина. — Советское славяноведение, 1978, № 1; Н. К. Жакова. Памяти выдающегося ученого-слависта Н. С. Державина (К 100-летию со дня рождения). — Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. истории, языка и литературы, 1978, № 4. Списъка на материалите, публикувани във вестниците, вж. у: М. Г. Булахов. Восточнославянские языковеды. Биобиблиографический словарь. Т. II. Минск, 1977, с. 177. Статии, публикувани в България: Д. Божков. Професор Н. С. Державин — апостол на българската култура в Русия. — В: Н. С. Державин. Добруджа. С., 1930; А. Бурмов. Академик Н. С. Державин и българската история. — Исторически преглед, 1945, кн. 1; Ив. Лекков. Проф. Державин и неговите научни заслуги. — Българо-съветска дружба, 1945, кн. 12; Т. Павлов. Николай Севастианович Державин. — Съвременник, 1945, № 9; Н. С. Державин. Некролог. — Славяни, 1953, № 4; Акад. Н. С. Державин. — Славяни, 1957, № 2; 100 години от рождението на акад. Н. С. Державин. — Език и литература, 1977, № 5.

⁵ Николай Севастьянович Державин (Материали к биобиблиографии ученых СССР). Вступ. статия П. Н. Беркова. Библиография составлена А. М. Асафовой. — М.—Л., 1949; К. Н. Державин. Список трудов академика Н. С. Державина в области славяноведения. — Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1953, № 11.

* приват-доцент (рус. дорев.) — частен, нещатен, хоноруван доцент. — Бел. прев.

В настоящата статия ще се постараем да очертаем само най-съществените контури от облика на Н. С. Державин — учения в една от главните области на неговите научни интереси — в областта на южнославянската (предимно българската) филология.

През 1896 г., след като завършва със златен медал Симферополската гимназия, Н. С. Державин постъпва като студент в Историко-филологическия институт в Петербург; от втори курс той се прехвърля в Историко-филологическия институт на княз Безбородко в Нежин, който завършва през 1900 г. След завършването на висшето си образование Н. С. Державин в продължение на няколко години преподава руски език и литература в Батумската (1900—1904) и Тифлиската (1904—1907) гимназия. От 1907 г. неговата дейност е свързана с научните центрове на Петроград. Тук най-ярко се разкрива талантът на Н. С. Державин като педагог, учен, организатор, обществен и политически деец. На два пъти (през 1903 и през 1910 г.) той посещава с научна цел България.

Интересът към изучаването на езика, литературата и етнографията на българския народ се поражда у Н. С. Державин още в годините на учението му в Нежин и е поддържан от известния славист М. С. Дринов. Пътванията до България укрепват интереса му към славистиката, разширяват научния кръгзор на младия учен, обогатяват го с нови знания.

Като филолог Н. С. Державин се проявява за първи път в началото на 1900 година, бидейки студент в Нежинския историко-филологически институт (1897—1900): през 1900—1902 г. се появяват първите му публикации, посветени на бита и говора на българите—преселници в Южна Русия (именно от тази среда произхожда Н. С. Державин, който е роден в село Преслав в бившата Таврическа губерния).

Необходимо е да се споменат първите му филолого-етнографски изследвания, защото в тях се полагат основите на дейността на бъдещия учен-славист: трайното внимание към духовната култура на българите като един от народите на южното славянство, използването на строго документираните материали (включително и лични наблюдения), умението да ги подложи на систематична обработка, да установи идейната връзка между тясно специалните наблюдения и перспективата, задачите на научния, идеологическия живот на съвременността. Изследванията на Н. С. Державин в областта на културата и езика на българските колонисти в Южна Русия завършват със създаването на капиталния труд „Българските колонии в Русия“ (т. I — Материали по славянско-етнографии. С., 1914; т. II — Язык. Обзор говоров. Пг., 1915), който бива представен от него през 1916 г. като дисертация за получаване на степента „магистър“. В това изследване е дадено комплексно етнографско, историческо и диалектоложко описание на българските преселници в Русия. Изучавайки езика на колонистите, Н. С. Державин за първи път в руската наука си служи при диалектоложките записи на живото българско произношение с фонограф. Оценявайки този труд, през 1948 г. известният съветски славист С. Б. Бернщайн казва: „От онова време са изминали повече от 30 години, но работата, проведена тогава от Н. С. Державин, продължава да бъде образец за точност на диалектоложки записи.“⁶ Това проучване не е загубило и в наши дни своето научно значение, макар и поради това че в културата и езика на колонистите, описани от Н. С. Державин, са се съхранили много старинни особености, които отдавна са изчезнали в самата България.

По такъв начин разглеждането на ранните езиковедски проучвания на Н. С. Державин показва как локалните изследвания на младия автор впо-

⁶ Чествование академика Н. С. Державина. — Вестн. АН СССР, 1948, № 4, с. 95.

следствие започват да прерастват във фундаментални трудове, опиращи се на формиращата се цялостна концепция за комплексното изучаване на духовната култура на славянските народи. Това е бил дълъг и по своему сложен процес. Сред различните негови причини и обстоятелства трябва да се отделят такива като постоянната и енергична обществена работа на учения (в Батуми, Тифлис, Петроград), като последователността, целеустремеността в изработването на принципите, на методиката на научноизследователската дейност. Всичко това довежда до известен конфликт в научноакадемичните среди, когато Н. С. Державин представя за защита своята магистърска дисертация (1916)⁷.

Възникналите и развили се в предреволюционната епоха черти в облика на Н. С. Державин — общественика и учения, се проявяват най-пълно в неговата дейност от съветския период⁸. През междувоенните десетилетия, и по-специално през 30-те години, с особена релефност се проявяват качествата на Н. С. Державин като учен от социалистическата епоха — общественик, педагог, организатор на научни колективи, изследовател. Съществено важни са и неговите научни, теоретико-методологически постановки, опиращи се на гражданското, класово-партийно разбиране за ролята на науката в социалистическото строителство. Определяйки програмата на научната дейност на организирания и ръководен от него Институт по славянознание към АН СССР (1932—1934) в Ленинград, той по-специално казва, че сега трябва да бъде решително отхвърлена „старата и рутинирана идеология на „науката за науката“, господстващата в славянознанието „филологическа формалистика“, която „държеше в окови и лингвистите, и историите, и историците на литературата, и етнографите, и фолклористите“. И по-нататък: „за нас и нашето поколение славянознанието сега е нещо повече, отколкото само комплекс от ограничен кръг филологически дисциплини“, „необходимо е максимално да се активизира проблематиката и методологията на цялата наша наука като цяло...“, „ние съсредоточаваме вниманието си преди всичко върху живата съвременност и си поставяме като задача изучаването на интересувашата ни група народи в културно-историческо, стопанско, историко-литературно, езиково и битово отношение“⁹.

И през 30-те години, и по-късно Н. С. Державин неуморно говори и пише, че „нашите славяноведски интереси не се побират нито материално, нито методологически в рамките на старата „филология“, поради което именно ние предпочитаме да говорим не за „славянска филология“, а за *славянознание* като комплекс от дисциплини, обхващащ действително всички страни от социалното творчество на изучаваните от нас народи и техните национални култури“¹⁰. Той вижда задачите на славянознанието в това, да „осветли процеса на развитието на езика, речта и художественото творчество със светлината на марксистко-ленинската диалектика и да постави нашата наука в служба на интересите на социалистическото строителство“¹¹.

Принципиално новаторските методологически постановки на учения получават реалното си изпълнение в трудовете му по история на България и на нейната най-нова литература. В историята на родната ни славистика едва ли е имало — до появяването на изследванията на Н. С. Державин — толкова

⁷ По-подробно вж. в статията: П. Н. Берков. Краткая характеристика научной, педагогической и общественной деятельности. — В: Николай Севастьянович Державин (Материалы к библиографии ученых СССР), 8—12.

⁸ Пак там, 13—16.

⁹ Н. С. Державин. Наши задачи в области славяноведения. — Труды Института славяноведения Академии наук СССР. Т. I. Л., 1932, с. 8, 12.

¹⁰ Пак там, с. 13. За дейността на Института вж. в кн. В. И. Злыднев. Русско-болгарские литературные связи XX века. М., Наука, 1964, с. 145.

¹¹ Ученые записки МГУ, 1946, вып. 107, с. 24.

капитални опити за нова трактовка на историята и културата на един от другите славянски народи от позициите на марксистко-ленинската методология. Затова те са придобили и общометодологическо значение за съветската славистика и съвременен свидетелствуват за обективните процеси на интеграция на славяноведските дисциплини. В наше време Д. Ф. Марков пише следното по този повод: „Интеграционните стремежи станаха особено осезателни в междувоенния период и в годините на Втората световна война. Изглежда, че техният обективен израз беше схващането на необходимостта от единни научни учреждения, обхващащи целия славяноведски комплекс. Първият опит от подобен род беше предприет в нашата страна, където през 1932—1934 г. в системата на Академията на науките на СССР съществуваше ръководеният от Н. С. Державин Институт по славянознание (в Ленинград).“¹²

С такива интеграционни стремежи трябва да си обясним и изследванията на Н. С. Державин, появили се през 30-те—40-те години. По същество те представяват комплексен подход към българската история и литература. Ученият не се отдалечава напълно от традиционната историографска проблематика на родното славянознание. За това свидетелствуват неговите проучвания за българо-славянските древности, за историята и културата на древна и средновековна България, за литературата на националното възрождане на българския народ. Такива са изследванията „Троян в „Слово за похода на Игор“, „Очерци по история на българската възрожденска литература (краят на XVIII — началото на XIX в.)“¹³, главите за българската култура и литература от времето на Първото българско царство в книгата „История на България“¹⁴. През 30-те години са написани и трудовете по най-нова история и литература на България: „Очерци по история на българската литература от епохата на капиталистическият натрупване и промишления капитализъм. Стоян Михайловски като сатирик“ (1932), „Социология на литературно-художествения образ на Бай Ганю на Алеко Константинов“ (1934). Това са пионерски изследвания. За първи път в съветското славистично литературознание от марксистки научни позиции обстойно се разглежда литературно-обществената дейност на крупните писатели на критическия реализъм в българската литература — на художниците съвременници Ст. Михайловски (1856—1927) и Ал. Константинов (1863—1897). Новаторската същност на тези проучвания се състои също и в това, че Н. С. Державин ги пише като фрагменти от вече концептуално замисления тогава от него труд по история на българската литература. В анотацията към книгата за Ал. Константинов, наречена скромно „очерк“ (178 с. печатен текст), той съобщава за своя замисъл: „След настоящия, втори очерк трябва да последват очерци, посветени на Иван Вазов и неговата група, на Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Пею Яворов и др. По набелязания план всички тези очерци като цяло трябва да съставят III том на „История на българската литература.“¹⁵

Нека отбележим, че впоследствие от набелязания план за история на българската литература в нея влизат също книгите за Ив. Вазов (1948) и Хр. Ботев (1948). Но на Н. С. Державин не се удава да напише цялостна история на българската литература.

И така, и в литературоведската област от славяноведските интереси на учения трябва да се констатира последователността, концептуалността на

¹² Д. Ф. Марков. Славистика как комплекс научных дисциплин. — В: Методологические проблемы истории славистики. М., Наука, 1978, с. 11.

¹³ Н. С. Державин. Сборник статей и исследований в области славянской филологии. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1941.

¹⁴ Н. С. Державин. История Болгарии. Т. II. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1946, 52—90.

¹⁵ Н. С. Державин. История болгарской литературы. Т. III. Эпоха промышленного капитализма. Вып. 2. Алеко Константинов, 1863—1897. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1936, с. 3.

намеренията, изразили интеграционните стремежи на съветската славистика от предвоенното време.

Необходимо е обаче да кажем и това, че в литературоведските изследвания на Н. С. Державин от онзи период се пречупват и общите теоретико-методологически постановки на младата съветска наука, по-специално очевидното (исторически обяснимо за онова време) прекалено увлечение от социологическия анализ на историко-литературните явления. А това в редица случаи не е можело да не доведе до опростено тълкуване на естетическите категории и понятия. Затова някои положения, формулировки, отделни страни на аргументацията в изследванията на Н. С. Державин за Ст. Михайловски и Ал. Константинов днес предизвикват несъгласие, изглеждат прекалено праволинейни, еднозначни. Такава е например социологически оголената формулировка „литература от епохата на капиталистическото натрупване и промишления капитализъм“ или обширните исторически и социално-икономически сведения и справки, призвани да пояснят обществената атмосфера на живота и творчеството на писателите¹⁶. В. И. Злиднев справедливо пише следното: „Не всички положения, издигнати от Н. С. Державин през 30-те години, могат да бъдат приети безусловно сега (имаме предвид такива негови трудове като „Стоян Михайловски като сатирик“ и монографията „Алеко Константинов“, в които в най-голяма степен се е отразил опростено-социологическият подход, присъщ по онова време на мнозина наши литературоведи), обаче общата насока на изследователската мисъл — разкриването на националната специфика, на националните достойнства — беше вярно определена още тогава, а по-късно получи развитие и обосновка.“¹⁷

Комплексният подход е характерен и за изследванията на Н. С. Державин в областта на славянските езици, интереса към които той запазва през целия си живот.

От самото начало на своята педагогическа и научна дейност Н. С. Державин отделя голямо внимание на изучаването на руския език и литература. Още през 1914 г. той публикува „Елементарен курс по руска граматика за самообразование“. Автор е на многобройни статии за творчеството на Пушкин, Лермонтов, Белински, Гончаров, Херцен. През 1913—1914 г. той чете в Петербургския университет курс лекции по методика на преподаването на руския език и литература, резултат от който е и излезлият през 1917 г. и нееднократно преиздаван негов труд „Основи на методиката на преподаването на руския език и литература в средното училище“. „В този труд — отбелязва С. Г. Бархударов — прогресивният методист-мислител Н. С. Державин се базира на идеите на бележитите представители на руската педагогическа мисъл, води борба с привържениците на класическото, формално-логическото направление в преподаването на езика, а също така и с привържениците на тесния практицизъм в училището.“¹⁸

Като славяновед с широк профил Н. С. Державин разработва проблемите за произхода на славянските езици, взаимоотношенията на източно- и южнославянските езици, изменението на диалектите и много други въпроси. Характерно е, че още в първите си произведения авторът не изследва само ези-

¹⁶ Н. С. Державин. Очерки по история българской литературы эпохи капитализма Т. I. Стоян Михайловски (1856—1927). Л., Изд.-во АН СССР, 1932, с. 95. (Докладвано на заседанията на Института по славянскознание на 21 декември 1931 г.).

¹⁷ В. И. Злиднев. Указ. соч., с. 118.

¹⁸ Чествование академика Н. С. Державина. По-подробно за трудовете на Н. С. Державин в областта на руския език вж. у: М. Г. Булахов. Восточнославянские языки. Т. II, 172—177.

ковия материал. Той се стреми към всестранно изучаване на славянството, привличайки наред с езиковия материал данни по история, археология, етнография и литература. Тази особеност е характерна и за по-късните трудове на съветския учен. Като пример за такива изследвания могат да послужат книгите на Н. С. Державин „Племенни и културни връзки между българския и руския народ“ (М.—Л., 1944), „Произход на руския народ (великоруски, украински, белоруски)“ (М., 1944), „Славяните в древността. Културно-исторически очерк“ (М., 1946), а също така и статиите, в които се осветлява произходът на някои неславянски езици: „Албанознанието и албанците“ (Язык и литература, 1926, т. I, вып. I, 171—192), „За наименованието и етническата принадлежност на гагаузите“ (Советская этнография, 1937, № 1, 80—87). В тези проучвания широко са представени езиковата проблематика и езиковият материал, но те не са чисто лингвистични. Те също не са загубили научната си ценност за съвременното езикознание, макар че в тях за съжаление в определена степен се е отразило влиянието на погрешните, но общоприети по онова време постановки на „новото учение за езика“ на акад. Н. Я. Мар.

Съществено значение за характеристиката на облика на Н. С. Державин — учения и общественика, имат и неговите лични връзки с дейците на българската наука и култура, установени през 30-те години. В условията на много жесток цензурен контрол над получаването на съветската кореспонденция в монархофашистка България¹⁹ Н. С. Державин поддържа сравнително редовна преписка и книгообмен с българските си колеги — Г. Бакалов, Ас. Златаров, Д. Божков, Ст. Романски, М. Димитров, Й. Иванов, Т. Боров, Ал. Теодоров-Балан и др., с редколегиите на тогавашните български обществено-литературни издания — „Нова литература“, „Златорог“, „Мир“, „Литературен глас“, „Изкуство и критика“ и др.²⁰ През 1935 г., когато в Ленинград се събира Международният конгрес на физиолозите, в качеството си на делегат на конгреса нашия град посещава забележителният български учен и общественик, поборник за демокрация и българо-руска взаимност, професор от Софийския университет Асен Златаров. В излязлата една година по-късно книга „В страната на Светите“ (1936) той между другото разказва и за своите ленинградски срещи с Н. С. Державин:

„Державин живее от тридесет години в Петербург—Ленинград и неговото познаване ценностите и историята на града ми бе от особена полза. Води ме той: в Смолни, в Лятната градина и музея на Петра Първи, в Дома на учениците, в необятния Парк за отход и култура, дето пихме по чаша бира и изгубихме пътя и цял час трябваше да бягаме и питаеме, за да си намерим вратата, отгдето влязохме и дето ни чакаше автомобилът. Ходих с него по продоволствени магазини, разглеждахме дворци, улици и паметници. Сочих ми проф. Державин „какво е било и какво е сега“ и добавя: „Асен Христович, съдете ни, както искате, но едно трябва, като честен човек, да не преиначавате: фактите на нашия нов живот. А аз съм убеден, че тия факти са в наша полза — те са нашето упование и нашата гордост.“ И добавя той: „Каквото видите, особено живота на нашия трудящ се народ, не казвайте, че е вече социалистическо

¹⁹ По-подробно за това вж. в: Съветската литература в България. 1918—1944 г. Т. I—III. С., Изд-во на БАН, 1961—1969.

²⁰ Вж. за това по-специално: Съветската литература в България. Т. I. С., 1961, с. 178; В. И. З л ы д н е в. Асен Златаров и его общественно-культурная деятельность (К 75-летию со дня рождения). — Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1961, № 32, 68—69; в личните документи на Н. С. Державин, приложени към монографията „Алеко Константинов“ (История болгарской литературы. Т. III. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1935), се пази списък на лицата и учрежденията (сред тях — и българските), на които е било изпратено посоченото издание (в личната библиотека на В. Д. Андреев).

царство. Ние още не сме тука, но ние го строим това царство и елате ни вижте след 10 години. Но и друго не забравяйте: за да се оцени ръстът и значението на това, което Вие имате възможност да видите, трябва да го сравните с това, което беше преди революцията — тогава ще разберете колко много и велико сме направили.“²¹

Приведеният пример е характерен шрих от личния и обществения облик на Н. С. Державин — не само учен, но и убеден пропагандист на съветския начин на живот.

В навечерието и по време на Втората световна война, когато Хитлеровият фашизъм обявява изстребителен расов поход против „непълноценните“ славянски народи, Н. С. Державин разкрива най-добрите качества на своята личност като човек и учен. С нова и необичайна сила се проявява общественият темперамент на учения-славист и патриот Н. С. Державин в годините на Великата отечествена война. Той публикува множество статии в текущия централен и местен периодичен печат („Правда“, „Ленинградская правда“, „Балтийски флот“, „Известия“, „Комсомольская правда“, „Вечерняя Москва“, „Труд“, „Красная звезда“ и др.)²². Участва в работата на много създадени през онези години научно-обществени организации — член е на Всеславянския комитет (1942), председател на Антифашисткия комитет на съветските учени (1942—1949), член на Славянския комитет на СССР (1945), влиза в състава на ред-колегията на списание „Славяне“ и т. н. Н. С. Державин многократно изнася лекции, доклади и речи на събрания на представителите на съветската общественост в защита на славянството, против расистката политика на Хитлеровия фашизъм²³.

През онзи период, когато особено нараства интересът на съветската и чуждестранната общественост към историческите съдбини на славянството, обществено-публицистичните и научните изказвания и трудовете на Н. С. Державин придобиват актуален идеологически, политически и обществен смисъл в чужбина и особено в България. Именно през тези години се създава издадената по-късно „История на България“ в четири тома (1945—1948).²⁴

Историята на българите е постоянна тема, преминаваща през цялото научно творчество на Н. С. Державин. Още в 1900 година в „Славянские известия“ и в „Известия ОРЯС АН СССР“ се появяват неговите рецензии за книгите на С. Бабичев „Крумовото законодателство“ (1907), Л. Нидерле „Славянските древности“ (1908), Г. Цонев „Праотечеството и праезикът на българите“ (1909), свидетелстващи за интереса на младия учен към проблемите на преселването на славяните на Балканите, на етногенезиса на прото-българите и за дълбокото познаване от него на чуждестранната славянска историография. По-късно в редица проучвания Н. С. Державин се обръща към решаването на тези сложни въпроси, а също така и на въпроса за образуването на българската държава (Славяне и Византия в VI в. — Язык и литература, 1930, т. VI; К вопросу о славянской колонизации полуострова. — Борьба классов, 1933, № 10; Древние фракийцы и славяне. — Известия АН СССР,

²¹ Ас. Златаров. Избрани съчинения в три тома. Т. II. С., Наука и изкуство, 1966, с. 27.

²² Вж. в: Николай Севастьянович Державин (Материалы к биобиблиографии советских ученых), 60—61.

²³ Вж. в статията: А. И. Хватов. Академик Н. С. Державин и съветската българистика. — В: България — 1300. Статии и изследвания на ленинградските българисти. С., Наука и изкуство, 1983, с. 163.

²⁴ Н. С. Державин. История Болгарии. Т. I (1945); Т. II (1946); Т. III (1947); Т. IV (1948). М.—Л., Изд.-во АН СССР.

1944, вып. 2—3, т. III и др.). В „История на България“ най-пълно са изложени възгледите на Н. С. Державин. Стремейки се към търсенето на нови методи за изследване, Н. С. Державин в редица случаи изказва недостатъчно обосновани гледни точки (по-специално по въпроса за етногенезиса на българите)²⁵. Но той убедително разкрива славянската основа на българската държава, доказвайки, че „не Аспарух със своята пѣстра по народничесвто състав дружина е създател на първата славянска държава на полуострова, а местното славянско общество, т. е. самият славянски народ“. Н. С. Державин обосновава непредизвикващото съмнение нито у съветските, нито у българските учени положение, че българската държава е възникнала в резултат от вътрешното и закономерно развитие на производителните сили и обществените отношения у славянските племена, а не е била изкуствена, привнесена отвън²⁶. В „История на България“ — широко замислено концептуално изследване — Н. С. Державин проучва обширен период от историята на братския български народ — от времето на появата на българите на Балканския полуостров (VI в.) до освобождението на България от руската армия (1877—1878). Към този капитален труд трябва да се добавят и много други изследвания, спомогнали за укрепването на взаимното разбирателство, дружбата и сътрудничеството между народите на СССР и България като „Племенни и културни връзки между българския и руския народ“ (1944) и др. Своята научна работа той схваща като фактор от обществено-патриотичната, гражданската, партийната работа, насочена към сближаването на народите²⁷.

Както е известно, обществено-научните заслуги на Н. С. Державин бяха високо оценени. Освен със съветски отличия и правителствени награди (той беше награден с два ордена „Ленин“, с медали, бе избран за действителен член на АН СССР през 1931 г., за член на Президиума на АН СССР през 1942 г., за действителен член на АПН РСФСР през 1944 г., за почетен член на Белоруската АН през 1947 г., през 1948 г. му бе присъдена Държавната награда на СССР) Н. С. Державин беше удостоен с избирането му за действителен академик на Българската академия на науките (1946), избран за почетен доктор на Софийския университет (1944), за почетен гражданин на Пловдив и Свищов, за почетен член на редица български научно-обществени дружества, с името на Н. С. Державин беше наречена една от улиците в София, той бе награден с български орден. Във всичко това се отразява националнопатриотичното признание в България на обществено-научната работа на Н. С. Державин, която стана органически съставно звено във веригата на научно-историческата приемственост между класическата руска славяноведска наука на миналото и нейния съветски етап. В същото време е необходимо да отбележим, че в признанието на обществените и научните заслуги на Н. С. Державин от българския народ, от народнодемократична, социалистическа България, на изучаването и популяризицията на чиято история и култура той посвети своя научен живот, се проявяват най-добрите качества на съветския научен работник.

Венец на научните изследвания на Н. С. Державин са неговите последни книги — „Христо Ботев“ (1948) и „Иван Вазов“ (1948). Това са най-значителните проучвания на проблематиката из историята на българската литература

²⁵ Срв.: Л. Б. Валев. Изучение вопросов истории Болгарии в Советском Союзе. — В: Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию Болгарского государства. М., Наука, 1983, с. 8.

²⁶ По-подробно вж. у: В. Г. Таранова. К оценке работ Н. С. Державина по проблемам ранней истории болгар (VI—VII вв.). — Вопросы истории славян. Воронеж, 1980, вып. 6, 115—125.

²⁷ Вж. в: Николай Севастьянович Державин (Материалы к биобиблиографии советских ученых), 60—61.

от XIX—XX в. Тези последни книги са написани в съответствие с общия план-замисъл за създаване на история на българската литература. Този план е предвиждал излагане на материала по следния начин: 1. Древна и средновековна българска литература. 2. Литература на Българското възраждане (П. Хилендарски, С. Врачански, Г. С. Раковски, Л. Каравелов, Хр. Ботев). 3. Литература на независима България (Ив. Вазов, Ст. Михайловски, Ал. Константинов)²⁸. Както вече беше казано, на учения не се удаде да напише цялостна история на българската литература.

При все това изходните принципи на Н. С. Державин—учения, очертават принципиално важните пътища, водещи към създаването на марксистка история на една от южнославянските литератури — българската. В трудовете на учения от 30-те—40-те години са намерени опорните точки, поставени са историко-социологическите акценти върху най-съществените етапи от нейното историческо развитие. Неговата трактовка на историко-литературното значение на творчеството на Ив. Вазов като художник-класик, представител на национално-патриотичното движение от втората половина на XIX в., оказва съществено влияние върху българската историко-литературна мисъл и спомага за установяването на исторически обективен поглед върху огромното наследство на писателя (по-специално по време на празнуването на 100-годишнината от рождението му — през 1950 г.)²⁹.

Накрая е необходимо да отбележим още една съществена страна от научно-обществената дейност на Н. С. Державин — педагогическата. Още през годините на своето ректорство в Ленинградския (Петроградския) университет, в периода, когато завежда катедрата по славянска филология, той полага педагогическите основи на подготовката на филолози—русисти и слависти. Но едва в следвоенните години, когато най-остро възникват нуждите на държавата от квалифицирани кадри от специалисти-страноведи по другите славянски социалистически страни, става възможно да бъде разгърната планомерна подготовка на такива кадри. Тя е уредена в редица вузове на страната, в това число и в Ленинградския университет. Тогава с пълна сила се разкрива педагогическият талант на Н. С. Державин.

Взгледите си за висшето училище, за ролята на науката, в това число и славистиката, в живота на социалистическото общество Н. С. Державин определя още през 20-те години, когато е ректор на университета и ръководи там огромната работа по преустройството на целия научен, педагогически и възпитателен процес. За идеите, които развива, отстоява и изпълнява в живота Н. С. Державин в качеството си на ректор на университета, може да се съди по неговия труд „Висшето училище и революцията“, публикуван през 1923 г. В него той по-специално пише: „Като реформира старото висше училище в духа на основните принципи на Октомври, революцията не игнорира нищо от успехите на неговата положителна работа в миналото. . . не игнорира и неговите самоотвержени труженици, доколкото у тях открива свои приятели и сътрудници. . . Става дума не за отричане на Висшето училище и науката, не за игнориране на неговите културно-исторически заслуги и заслугите на не-

²⁸ Последователността на публикациите е такава: История Болгарии, т. II — Болгарская литература эпохи первого болгарского царства (52—90); т. III — С. Врачанский (79—92); т. IV — Г. Раковский (115—121); Л. Каравелов (147—219). В: Сборник статей и исследований в области славянской филологии (1948): за П. Хилендарски (63—124); за С. Врачански (125—169). Към казаното трябва да се прибавят „очерците“ (книгите): Стоян Михайловский (1932), Алеко Константинов (1935), Христо Ботев. Поэт-революционер. 1847—1876 (1948), Иван Вазов. Жизнь и творчество (1948).

²⁹ Вж. по-подробно в статията: В. И. Злыднев. Борьба за идейно-художественное наследие И. Вазова. — Ученые записки Института славяноведения АН СССР. М., 1954, т. VIII, с. 159 и след.

говите труженици, а за органичното му включване в системата на новия ред на нещата, в името на най-доброто изпълнение от него на своето високо предназначение в живота — да бъде център на истинско научно творчество и с всички свои средства да служи на интересите на работническата класа, да разрушава предразсъдъците на стария свят и да утвърждава революцията... На какво науката може да служи с по-голям възторг, ако не на тази прекрасна и широка задача, която сега стои пред цялото човечество!“ (с. 28).

И в наши дни не са загубили актуалността си следните думи на Н. С. Державин: „Революцията строи нов живот. В това строителство Висшето училище е един от най-важните му, крайъгълни камъни. Революцията не отрича нито висшето училище, нито науката. Тя приема и утвърждава и едното, и другото, но изисква от тях безусловно служене преди всичко на интересите на работническата класа, т. е. на интересите на истинската просвета на широките трудови маси и на стопанското възраждане на страната“ (с. 47). Задачите на културното строителство Н. С. Державин формулира по следния начин: „Органичното сливане на науката и труда — ето я крайната задача на пролетариата в областта на неговото културно строителство“ (с. 6). Тези идеи той продължава да отстоява и в следвоенното време, оглавявайки отново създадения отдел по славянска филология.

Н. С. Державин завежда до 1948 г. катедрата по славянска филология в Ленинградския университет. От 1948 г. до края на живота си във връзка с разделянето на катедрата на две самостоятелни единици той ръководи катедрата по славянски литератури. Една от най-важните задачи, която се налага да решава по онова време съветското висше училище, е задачата по създаване на нови научни кадри в областта на славянознанието. Недостигът от кадри е обусловен не само от това, че след Октомврийската революция подготовката на филолозите-слависти е тясно свързана с подготовката на преподавателите-русисти и има предимно литературоведски характер. Кадровите затруднения са свързани и с неправилната оценка на значението на славяноведските изследвания от страна на някои научни школи, по-специално от школата на акад. Н. Я. Мар. За годините на своята работа във филологическия факултет на Ленинградския университет Н. С. Державин сплотява около себе си редица талантиливи слависти от по-старото поколение, като В. Г. Чернобаев, К. А. Пушкаревич, К. А. Копержински, С. С. Советов, Е. А. Якубинская-Лемберг и др. Подготвени са мнозина млади учени, за които славистиката става основна специалност. Същевременно от 1941 до 1949 г. Н. С. Державин е професор, а известно време — и завеждащ катедрата по славянска филология на Московския университет, където се решават аналогични задачи.

Във филологическия факултет на Ленинградския университет Н. С. Державин чете на студентите курс лекции по история на българската литература, по историческа граматика на българския, полския и сърбохърватския език, води занятия по български език, ръководи работата на дипломанти и аспиранти. Той разработва и чете оригинален курс по увод в славянознанието, в който всички въпроси, предвиждащи запознаването на студентите с основите на славистиката, се разглеждат и интерпретират в процеса на излагането на историята на славянската филология. Той обича педагогическата работа. Неговите университетски курсове, лекции и семинари, по спомените на учениците му, винаги интересни и живи, са били в същото време огледало, отразяващо текущите му научни интереси и занимания. Така неговият курс лекции по история на литературата е могъл да бъде слушан няколко години поред. Курсът е имал едно и също название, но лекциите като правило всяка година са били други по съдържание. Въпреки голямата си заетост и в университета, и в академията Н. С. Державин винаги е намирал време за беседа със своите уче-

ници, дипломанти и аспиранти, с младите преподаватели за техните научни интереси, занимания, за тяхната работа. Хората, които са сътрудничали с Н. С. Державин, винаги са се удивлявали на необикновената му памет, на изключителната му тактичност при решаването на сложни и заплетени въпроси, на уменията му веднага да съзре същността на проблема и бързо да намери оптималното, най-необходимото в дадения момент решение³⁰.

В специализираните отдели по славянска филология се разработват целенасочени учебни планове, предвиждащи комплексна учебно-методическа, мировгледна и специална подготовка на студентите-слависти — както теоретическа, така и практическа — с цел активното овладяване от студентите на съвременните разговорни езици и на комплекса страноведски дисциплини, характеризиращи историята и културата на съвременните славянски народи. Вузовската славянска филология стана масова, комплексна славяноведска дисциплина, насочена към многостранното формиране на съветския специалист — в онова направление, в което работеше Н. С. Державин.

Н. С. Державин е първият съветски учен, който започва да разработва историята на славистиката. Той убедително разкрива социално-политическите фактори, обусловили издигането на славянознанието към началото на XIX в. на едно от първите места в научния, културния и обществен живот на руското общество, и показва, че решението за създаване през 1835 г. в руските университети на специални катедри по „история и литература на славянските наречия“ и утвърждаването на славянознанието в качеството на университетска дисциплина става официално признание за значителните постижения на родната наука в областта на славистиката, отразяващо широкия интерес на руската общественост към съдбините на братските славянски народи, към тяхната история, езици и литератури.

Н. С. Державин придава голямо значение на осветляването от марксистско-ленински позиции на отделните исторически етапи от развитието на родната славянска филология и на дейността на забележителните учени-слависти, което намира отражение в статиите му за М. В. Ломоносов, А. А. Шахматов, П. А. Лавров и др. Но основното си внимание той се стреми да отдели не на традиционните описателно-биографични очерци за учените, а на изследването на развитието на науката в отделните славистични центрове и в страната като цяло. Именно в такъв план е бил замислен и неговият капитален труд „История на славяноведските филологически изучавания в Русия и СССР“, чийто ръкопис се пази в архива на Н. С. Державин в Държавната публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград. В такъв план са написани и публикуваните от него статии „Славянската филология в Петербургско-Ленинградския университет“ и „Приносът на руския народ в световната наука в областта на славянската филология“. Оценявайки дейността на дореволюционните славяноведе-филолози, Н. С. Державин по-специално пише: „В областта на изучаването на славянската филология Петербургско-Ленинградският университет винаги е заемал водещо положение не само в нашата страна, но и в цялата световна славистична наука. Научната дейност на професорите-слависти от Петербургско-Ленинградския университет преди Октомврийската революция — П. И. Прайс (1842—1846), акад. И. И. Срезневски (1847—1880), акад. И. Я. Ягич (1880—1886), акад. В. И. Ламански (1865—1899), П. А. Лавров — и на техните многобройни ученици представлява изключително ценен принос на руската наука в областта на славянската филология, в съкровищницата на световната наука“ (Славянская филология в Петербургско-Ленинградском

³⁰По-подробно вж. у: В. Д. Андреев, П. А. Дмитриев. Талант и труд. К 100-летию со дня рождения академика Н. С. Державина. — Ленинградский университет, 1978, 10 марта, с. 8.

университете. — Труды юбилейной научной сессии Ленинградского университета. Секция филологических наук. Л., 1946, с. 99—100).

Многогранната и плодотворна изследователска, педагогическа и организаторска дейност на Н. С. Державин, един от основоположниците на съветското славянознание, в много отношения предопредели по-нататъшното развитие на славистиката в СССР, умножавайки постиженията и славата на съветската наука. Поздравявайки Н. С. Державин със 70-годишнината от рождението му и с 50-годишнината от научната му дейност, Президиумът на АН СССР справедливо отбелязва: „Със своите забележителни трудове в различните области на славянознанието, историята, литературата, фолклора, етнографията, езикознанието и историята на славянските литератури Вие, продължавайки най-добрите традиции на руските учени, застанахте в редиците на онези, които издигнаха високо авторитета на съветската наука в целия свят, особено в славянските страни.“³¹

Преведе от руски: Ралица Маркова

³¹ Чествование академика Н. С. Державина, с. 95.